

זכות השיבה והמזרחים: תשובה לארגונים יהודים פוסט-ציונים

יהודה שנהב

בשלוש השנים האחרונות אנו עדים לקמפיין אינטנסיבי שמטרתו השגת הכרה, פוליטית ומשפטית, ביהודים יוצאי ארצות ערב כ'פליטים'. הקמפיין מבקש ליצור בדעת הקהל אנלוגיה בין הפליטים הפלסטינים לבין המזרחים ולהציג את שתי האוכלוסיות כקורבנות של מלחמת 1948. מנהלי הקמפיין מקווים לחסום באמצעותו את המימוש של מה שמכונה "זכות השיבה" של הפלסטינים ולקזז את הפיצויים שישראל עלולה להידרש לשלם על הרכוש הפלסטיני אשר הופקע על ידי האפוטרופוס לנכסי "נפקדים". הרעיון שגוי היסטורית, אינו חכם מדינית ובלתי צודק מוסרית.

פתח את הקמפיין ביל קלינטון ביולי 2000, בראיון לערוץ הראשון, שבו סיפר שבדיוני קמפ דיוד הייתה הסכמה להכיר ביהודי ארצות ערב כפליטים. אהוד ברק חזר והכריז על "הישגו" זה באוגוסט 2000 בראיון לזן מרגלית. חשוב לזכור שבעבר נמנעו ממשלות ישראל מלצאת בהכרזה כזאת. ראשית, היה חשש שהכרזה כזו תעורר מחדש את מה שישראל ניסתה למחוק ולשכוח: תביעת הפלסטינים לשיבה. שנית, מתוך חשש שהכרזה כזו תעודד תביעות רכוש יהודיות נגד מדינות ערב ובתגובה לתביעות רכוש נגדיות של פלסטינים. שלישית, משום שהיא הייתה מחייבת לעדכן את ספרי הלימוד בהיסטוריה ולנסח נרטיב חדש על פיו המזרחים הגיעו לישראל לא בשל שאיפותיהם הציוניות אלא בעל כורחם. עמדה פוסט ציונית. אהוד ברק החליט בקמפ דיוד שבעיית "זכות השיבה" כבר ממילא על השולחן ושלף כהרגלו. במקום התמודדות אמיתית של מנהיגי המוביל לפיוס הדדי נהג ברק כחנווני.

מי שבישלו את תפוח האדמה הלוהט הזה עבור ברק וקלינטון היו יועץ ראש הממשלה לענייני תפוצות בובי בראון ואנשי משרדו יחד עם נציגי ארגונים כמו הקונגרס היהודי העולמי, ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים וועידת הנשיאים. לפני מספר חודשים נפגשו ד"ר אבי בקר, מזכיר הקונגרס היהודי, ומלקולם הונליין, מזכ"ל ועידת הנשיאים, עם פרופ' ארווין קוטלר, חבר פרלמנט קנדי ומומחה למשפט בינלאומי ושיכנעו אותו להצטרף לקמפיין. מאמר של בקר שפורסם לפני מספר שבועות בעיתון **הארץ** תחת הכותרת "כבוד ליהודי ארצות ערב" (20 יולי 2003) הוא חלק מן התעמולה של קמפיין זה. המאמר לא עסק בכבודם של היהודים המזרחים אלא להיפך: בזילות כבודם. גם התוצאות עד עתה הן עלובות למדי. ארגון הגג שהוקם בשם "צדק ליהודים ממדינות ערב" לא הצליח לגייס התלהבות מסיבית לקמפיין, גם לא בעולם היהודי. כפי שדיווח עיתון **הארץ** הוא גם לא הצליח לגייס אף הצהרה ראויה לציון מצד פוליטיקאים ישראלים מרכזיים. אין זה מפתיע. לקמפיין הזה יש היסטוריה אומללה שכדאי לשנן אותה. לפעמים היסטוריה הינה עסק פרקטי מאוד.

בשנות השבעים הוקם "הארגון העולמי של יהודים יוצאי ארצות ערב" הידוע בשם וו'ק. יגאל אלון שהיה אז שר החוץ חשש שוו'ק תשמש חממה למה שכינה "התארגנות עדתית". אולם וו'ק לא הוקם על מנת לעזור ליהודים המזרחים אלא לייצר מאזן הרתעה לחסימת התביעות של התנועה הלאומית הפלסטינית, ובעיקר התביעה לפיצוי הפליטים וזכות השיבה. לכאורה, השימוש בביטוי "פליטים" לא היה בלתי סביר שכן המושג הפך למרכזי בשיח ההיסטורי ובמשפט הבינלאומי לאחר מלחמת העולם השנייה. החלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם משנת 1967 דיברה על "הסדר צודק לבעיית הפליטים במזרח התיכון". בשנות השבעים ביקשו מדינות ערב לציין במפורש "פליטים ערבים במזרח התיכון" אולם ממשלת ארצות הברית באמצעות נציגה באו"ם, ארתור גולדברג, התנגדה לכך. בנייר עבודה שהכין סירוס ואנס בשנת 1977, אז מזכיר המדינה, לקראת אפשרות כינוסה של ועדת ג'נבה נכתב בלחץ ישראל שימצא פתרון ל"בעיית הפליטים" בלי לציין באיזה פליטים מדובר. וו'ק שניסה להכניס לשימוש את המושג "פליטים יהודים" ניכשל. אך לא רק הערבים התנגדו. גם יהודים ציונים רבים ברחבי העולם התנגדו ליוזמה. אני ממליץ למארגני הקמפיין הנוכחי ללמוד את האנטומיה של ארגון שהפך במהלך פעילותו מציוני לפוסט-ציוני. פרק בתוצאות הבלתי צפויות של הפעולה הפוליטית.

הוגה רעיון "הפליטים היהודים" בתוך וו'ק היה יעקב מירון, ראש המחלקה למשפט ערבי במשרד המשפטים. מירון ניסח את התיזה הקיצונית ביותר בעניין ההיסטוריה של יהודי ערב. הוא טען שהיהודים גורשו מארצות ערב, בפעולה מתואמת עם מנהיגים פלסטיניים, וכינה זאת "טיהור אתני". מירון יצא באופן חריף נגד האפוס הציוני שלטענתו הצמיח כינויים רומנטיים משלים כמו "מרבד הקסמים" או "מבצע עזרא ונחמיה" שהשכיחו את "העובדה" שהגירת היהודים הייתה פרי של "מדיניות גירוש ערבית". על מנת להשלים את האנלוגיה בין הפלסטינים למזרחים אף טענו אנשי וו'ק שהמזרחים היו בשנות החמישים במחנות פליטים (קרי: מעברות) בדיוק כמו הפליטים הפלסטינים.

טענותיו של הארגון הקפיצו מזרחים רבים אשר הגדירו עצמם ציונים. כבר בשנת 1975, מיד עם הקמת וו'ק, הבהיר יו"ר הכנסת ישראל ישעיהו: "אנחנו לא פליטים. באנו לארץ הזאת גם לפני הקמתה המדינה... היו לנו שאיפות משיחיות...". שלמה הילל, שר בממשלת ישראל ופעיל ציוני בעיראק התנגד נמרצות: "אני לא מתייחס לציאתם של יהודי ארצות ערב כפליטים. הם באו משום שהם רצו לבוא כציונים". רן כהן הודיע בדיון בכנסת בהתרגשות: "אני מודיע: אני לא פליט". והוסיף: "באתי מכוחה של הציונות, מכוח המשיכה של הארץ הזאת ושל רעיון הגאולה. אף אחד לא יגדיר אותי כפליט". ההתנגדות הייתה כל כך עזה עד שאורה שוייצר, יושבת ראש הועדה המדינית של וו'ק, ביקשה ממזכירות הארגון לעצור את הקמפיין. היא דיווחה שחברי הקהילה בשטרסבורג כל כך נפגעו עד שאיימו עליה ועל ראש הקהילה שאם יעלה שוב עניין הגדרת "היהודים הספרדים" כפליטים יחרימו את המפגשים. ממש כמו כישלוננו של הארגון הנוכחי -- המכונה "צדק ליהודים ממדינות ערב" -- לגייס תומכים נלהבים לפעילותו.

גם משרד החוץ נבהל מנמרצותה של וו'ק והציע להפסיק את הקמפיין בטענה שהגדרת היהודים המזרחים כפליטים היא חרב פיפיות. ישראל הקפידה תמיד על מדיניות של עמימות בסוגיה המסוכנת הזו. בשנת 1949 אף דחתה הצעה בריטית-עיראקית לחילופי אוכלוסין (יהודים עיראקים עם פליטים פלסטינים) מתוך חשש שתצטרך לדאוג ליישוב "עודפי פליטים" בישראל. משרד החוץ כינה את וו'ק פלגני ובדלני וביקש ממנו להפסיק להתקיים כ"מדינה בתוך מדינה". בסופו של דבר הפסיק משרד החוץ את המימון (הצנוע יחסית) שהעביר לו'ק. שר המשפטים יוסי ביילין, אף פיטר את יעקב מירון מן המחלקה למשפט ערבי של משרד החוץ. צריך לציין שאין כיום אף חוקר רציני בישראל או מחוצה לה אשר אימץ את טענותיו הקיצוניות של הארגון. יותר מכך, וו'ק אשר ביקש לחזק את התזה הציונית ולסייע במלחמתה של ישראל בלאומיות הפלסטינית השיג את ההיפך. הוא הציג עמדה ציונית מבולבלת בעניין הסכסוך, הרגיו יהודים מזרחים רבים ברחבי העולם משום שהציג אותם כחסרי מוטיבציה חיובית להגיע לישראל, ושעבד את האינטרסים של היהודים המזרחים (בעיקר בעניין הרכוש היהודי בארצות ערב) למה שהגדיר בטעות כאינטרסים לאומיים. הוא לא השכיל לעכל את העובדה שהגדרת היהודים המזרחים כפליטים פותחת תיבת פנדורה ובערבו של יום פוגעת בכל המערבים בסכסוך, ערבים ויהודים כאחד.

אולם הקונגרס העולמי היהודי וארגונים יהודים נוספים לא למדו דבר ולא שכחו דבר. מתוך תאוה למצוא פתרון קסם לשאלת הפליטים אימצו את הנוסחה מחדש ומבקשים לקדם אותה בהתלהבות רבה ברחבי העולם. מעניין יהיה לשמוע את עמדת שרת החינוך לנרטיב שמציגים הארגונים היהודים בקמפיין. האם תקים עתה ועדה במשרד החינוך שתתאים את ספרי הלימוד בהיסטוריה לז'אנר הפוסט-ציוני החדש?

כל אדם ישר, ציוני או לא ציוני, צריך להודות שהאנלוגיה בין הפלסטינים ובין היהודים המזרחים הינה מופרכת. הפליטים הפלסטינים לא ביקשו לעזוב את פלסטין. בשנת 1948 הוחרבו יישובים פלסטינים רבים, וכ- 700,000 פלסטינים גורשו או נסו מתחומי פלסטין ההיסטורית. אלה שברחו לא עזבו את בתיהם מתוך רצון חופשי. לעומת זאת הגיעו היהודים מארצות ערב ביוזמת מדינת ישראל וארגונים יהודים. חלקם הגיעו מרצונם החופשי וחלקם בניגוד לרצונם. חלקם חיו בנוחות ובבטחה בארצות ערב. חלקם בפחד ודיכוי. ההיסטוריה של "העליה המזרחית" מורכבת ואינה ניתנת להסבר פשוט אחד. רבים אבדו רכוש רב ואין ספק שיש לאפשר להם להגיש תביעות רכוש אינדיבידואליות כנגד מדינות ערב (מה שמדינת ישראל וו'ק חסמו עד היום). אולם האנלוגיה בין הפליטים הפלסטינים והמהגרים המזרחים (שלא לדבר על "העולים החדשים" המזרחים) הינה מופרכת שלא לומר מרושעת ולא מוסרית. היא מסכסת בין מזרחים פלסטינים, היא פוגעת בכבודם של מזרחים רבים, ופוגעת בסיכוי לפיוס אמיתי.

החרדה היהודית מפני פתיחת שאלת 1948 היא מובנת. אולם שאלה זו תפתח בעתיד וברור שכל הסכם שלום יצטרך להביא פתרון לבעיית הפליטים. סביר להניח שעם הסכמי הקבע בין הישראלים לפלסטינים תקום קרן בינלאומית אשר מטרתה לפצות את הפליטים הפלסטינים על העוולות אשר גרמה להם הקמת מדינת ישראל וצריך שישראל תתרום את חלקה ביד נדיבה לקרן זו. הפיתוי של ישראל להשתמש ברעיון הקיזוז הוא גדול. אבל אסור לאפשר להשתמש בדחלילים שונים על מנת לסלק את תביעותיהם המוסריות והפוליטיות של הפלסטינים. מניפולציה חשבונאית כזו רק מוסיפה חטא על פשע ומגדילה את המרחק הפסיכולוגי בין יהודים לפלסטינים. גם אם יוותרו הפלסטינים על מימוש זכות השיבה (כפי שטוען למשל ד"ר חליל שקאקי) אין להשיג זאת בתרגילים חשבונאיים. כל הסכם שלום צריך לעבור דרך הכרה ישראלית בעוולות העבר ומציאת פתרון הוגן. התרגיל החשבונאי ממסך את היכולת הזו והופך את ישראל לפנקסנית חסרת עמוד שדרה מוסרי ופוליטי.

דיון מפורט בהיסטוריה של הסוגיה עומד להופיע בחודש אוקטובר בספרו של פרופ' יהודה שנהב **היהודים הערבים** ספרית אופקים הוצאת עם עובד.

